

ПРОГРАМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Сталий сільський розвиток виступає наразі одним з основних факторів розвитку держави. Тому основне завдання сільських громад – великих і малих – впровадження моделі розвитку, яка б не шкодила оточуючому середовищу, була орієнтована на пошук можливостей підтримки економічного росту і пропонувала кращі соціальні умови людям. На основі результатів проведених опитувань у статті проаналізовані проблеми, узагальнені і визначені пріоритети сільського розвитку на прикладі сільських населених пунктів Житомирської області.

Постановка проблеми. Докорінні зміни, що відбуваються в аграрному секторі національної економіки України, неоднозначно сприймаються українським суспільством. З одного боку, лібералізація економічних відносин, плюралізм щодо вибору форм виробничої і ринкової діяльності, становлення інституту приватної власності на землю та інші засоби виробництва тощо є позитивними і перспективними зрушеннями для реалізації аграрного потенціалу країни, перетворення її в одного з лідерів світового ринку продовольства. Але, з іншого боку, очевидними є негативні наслідки, що викликані занепадом високотоварного виробництва, порушенням системи господарських зв'язків, руйнацією матеріально-технічної бази, загостренням екологічних негараздів, зміщенням акцентів у соціальній політиці на селі.

За таких умов особливо гострою проблемою державного масштабу стає економічний захист і соціальна підтримка сільського населення країни, яке виявилось в умовах системних перетворень найменш захищеною та найуразливішою верствою українського суспільства. Держава намагається виправити становище, направляє для цього істотні кошти, формує відповідне інституціональне середовище, розробляє і втілює в життя цілеспрямовану аграрну політику. Проте, вирішення проблем багато в чому залежить й від самих селян, від їх самоорганізації, розвитку місцевого самоврядування, локальних ініціатив та високої соціальної активності сільських громад.

Аналіз останніх досліджень та постановка завдання. Проблема програмування соціально-економічного розвитку сільських територій досліджувалася у працях багатьох учених, зокрема М. Барановського [1], О. Коротич [2], Н.Кудли [3], В. Нелепа [4], П. Саблука [5], Н. Куца [6] та інших.

Проте, в економічній теорії та практиці залишаються недостатньо вирішеними питання визначення методів і шляхів системного регулювання соціально-економічних та екологічних процесів на рівні сільських територіальних громад, формування програм, концепцій територіального розвитку. Тому метою дослідження є розробка і реалізація в умовах сільських населених пунктів Житомирської області системи заходів економічного, соціального та екологічного спрямування, здатних забезпечити якісні позитивні зміни у життєдіяльності мешканців сільської місцевості, а саме: покращити їх матеріальний добробут, посилити соціальну захищеність, забезпечити справедливий доступ до суспільних благ, захистити від впливу небезпечних екологічних чинників.

Об'єкт та методика дослідження. Об'єктом дослідження є процес соціально-економічного розвитку та формування екологічної безпеки сільських населених пунктів Житомирської області.

Теоретичну і методологічну основу дослідження складають системний підхід до вивчення соціально-економічних процесів, положення теорії державного управління, результати досліджень вітчизняних і зарубіжних вчених, які займаються проблематикою сільського розвитку. При визначенні сучасних проблем розвитку сільських територіальних утворень використаний метод соціометричного опитування, при розробці складових політики сталого сільського розвитку – прийоми синтезу і наукової абстракції.

Результати досліджень. Сільські територіальні громади слід розглядати як первинну ланку управління життєдіяльністю сільського соціуму, найголовніший осередок демократичного контролю за економічним та соціальним розвитком сільських територій, найвідповідальніший захисник прав та свобод сільського населення. В умовах становлення демократичного суспільства та ринкової економічної системи роль сільських територіальних громад неухильно зростатиме. Громада має виховувати своїх лідерів, висувати ініціативи щодо реалізації власних інтересів, дбати про раціональне використання наявних ресурсів, забезпечувати чесний і справедливий розподіл суспільних благ. У найефективніший спосіб це можна зробити за допомогою науково обґрунтованого підходу, який передбачає системне охоплення та вирішення соціально-економічних і екологічних проблем, запровадження сучасних методів та інструментів управління сільським розвитком, гарантує незворотність процесу позитивних перетворень.

З метою виявлення громадської думки щодо проблем, переваг та пріоритетів розвитку територіальної громади у першій половині 2011 року було проведено анкетне опитування населення. Всього було опитано 10595 жителів сільської місцевості в усіх районах області. Серед учасників анкетного опитування жителі до 35 років склали 22,2%, від 35 до 55 років – 60% і старші 55 років – 17,8%. Із загальної кількості опитаних вищу освіту мають 22,3% респондентів, незакінчену вищу – 9%, середню спеціальну – 41,6%, середню – 25,9%, іншу – 1,2%. За

соціальним статусом 31,3% респондентів зайняті в соціальній сфері, 15,6% – пенсіонери, 10% працюють в лісовому господарстві, 9,3% – в сільськогосподарських підприємствах, 8,2% зайняті в особистому селянському господарстві, 3,4% – в лісовому господарстві, 10,2% є безробітними, решта – зайнята в інших сферах діяльності або навчається.

При відповіді на запитання «Які джерела доходів Вашої родини?» майже половина опитаних вказала заробітну плату (табл. 1). Основним вказане джерело доходів є для вікової групи від 35 до 55 років. Для чверті опитаних важливим джерелом доходів є дохід від особистого селянського господарства. Майже 16% респондентів отримує переважну частку доходів у вигляді пенсії. Серед вікової категорії понад 55 років цей вид доходу є основним для більш ніж 57 % учасників опитування. Поряд з цим підприємницька діяльність є джерелом доходів лише 1,3 % опитаних.

Таблиця 1. Результати відповідей на запитання «Які джерела доходів Вашої родини?»

Варіанти відповідей	Усі респонденти		У тому числі за віковими групами, років					
			до 35		35–55		понад – 55	
	кількість відповідей	%	кількість відповідей	%	кількість відповідей	%	кількість відповідей	%
Заробітна плата	7107	49,1	1668	54,1	4925	56,0	514	19,7
Дохід від особистого селянського господарства	3634	25,1	732	23,7	2410	27,4	492	18,8
Пенсія	2282	15,7	99	3,2	687	7,8	1496	57,3
Державна допомога (по безробіттю, догляду за дитиною, інвалідністю тощо)	615	4,2	291	9,4	289	3,3	35	1,4
Самозайнятість (збирання ягід, грибів, лікарських трав та ін.)	552	3,8	170	5,5	332	3,8	50	1,9
Підприємницька діяльність	189	1,3	57	1,9	118	1,3	14	0,5
Інші (допомога родичів, одноразові заробітки)	110	0,8	67	2,2	33	0,4	10	0,4
Усього	14489	100,0	3084	100,0	8794	100,0	2611	100,0

Джерело: власні дослідження.

При відповіді на запитання «Що Ви найбільш цінуєте у життєдіяльності Вашої сільської громади?» пріоритетними виявилися позиції щодо оцінки села як перспективного місця проживання, відсутності соціальних конфліктів та

допомоги з боку органів місцевого самоврядування (табл. 2). Найгострішими проблемами територіальної громади, на думку учасників анкетного опитування, є працевлаштування, рівень доходів та поширення таких негативних явищ, як пияцтво, наркоманія та крадіжки. Проблему працевлаштування і доходів найгостріше відчують громадяни віком до 35 років, негативних соціальних проявів – громадяни віком понад 55 років.

Таблиця 2. Результати відповідей на запитання «Що Ви найбільш цінуєте у життєдіяльності Вашої сільської громади?»

Варіанти відповідей	Усі респонденти		У тому числі за віковими групами, років					
			до 35		35–55		понад – 55	
	кількість відповідей	%	кількість відповідей	%	кількість відповідей	%	кількість відповідей	%
Наше село – перспективне місце проживання	4619	26,5	1062	28,6	2763	25,9	794	25,9
Відсутність соціальних конфліктів	2966	17,0	587	15,8	1837	17,2	542	17,7
Допомога з боку сільськогосподарського підприємства	1274	7,3	248	6,7	745	7,0	281	9,2
Допомога з боку органів місцевого самоврядування	2897	16,6	585	15,8	1781	16,7	531	17,3
Демократичність і прозорість в роботі органів місцевого самоврядування	1630	9,4	304	8,2	1061	10,0	265	8,6
Можливість працевлаштування на території громади	1109	6,4	303	8,2	684	6,4	122	4,0
Транспортне сполучення і якість доріг	2400	13,8	470	12,7	1488	14,0	442	14,4
Наявність лідерів	369	2,1	109	2,9	208	2,0	52	1,7
Інше	165	0,9	39	1,1	88	0,8	38	1,2
Усього	17429	100,0	3707	100,0	10655	100,0	3067	100,0

Джерело: власні дослідження.

Найменш вагомими проблемами територіальної громади визначені неможливість передати в оренду земельний пай, екологічна ситуація, житлове питання, а також стан і доступність закладів охорони здоров'я, освіти і культури. Відсутність належного побутового обслуговування у якості проблеми визначили лише 5,2% мешканців віком до 35 років. Проте, це питання є важливим для майже 8% людей, старших 55 років (табл. 3).

Таблиця 3. Результати відповідей на запитання «Які проблеми Вашої громади Ви вважаєте найгострішими?»

Варіанти відповідей	Усі респонденти		У тому числі за віковими групами, років					
			до 35		35-55		понад – 55	
	кількість відповідей	%	кількість відповідей	%	кількість відповідей	%	кількість відповідей	%
Працевлаштування	6513	33,6	1480	35,6	4088	34,1	945	29,2
Рівень доходів	3667	18,9	832	20,0	2215	18,5	620	19,2
Неможливість передати в оренду земельний пай	614	3,2	54	1,3	429	3,6	131	4,0
Житлове питання	884	4,6	254	6,1	525	4,4	105	3,2
Поширення пияцтва, наркоманії, крадіжок тощо	2682	13,8	560	13,5	1632	13,6	490	15,1
Екологічна ситуація	809	4,2	174	4,2	522	4,4	113	3,5
Газифікація	1949	10,0	377	9,0	1210	10,1	362	11,2
Стан і доступність закладів охорони здоров'я, освіти і культури	888	4,6	188	4,5	516	4,3	184	5,7
Відсутність належного побутового обслуговування	1261	6,5	217	5,2	787	6,6	257	8,0
Інше	109	0,6	24	0,6	56	0,4	29	0,9
Усього	19376	100,0	4160	100,0	11980	100,0	3236	100,0

Джерело: власні дослідження.

Серед перспективних напрямів економічного розвитку територіальної громади пріоритет було надано відродженню високотоварного сільськогосподарського виробництва, формуванню мережі збуту сільськогосподарської продукції та розвитку підприємництва (табл. 4).

Таблиця 4. Результати відповідей на запитання «Що, на Вашу думку, сприятиме економічному розвитку Вашої громади?»

Варіанти відповідей	Усі респонденти		У тому числі за віковими групами, років					
			до 35		35-55		понад 55	
	Кількість відповідей	%	Кількість відповідей	%	Кількість відповідей	%	Кількість відповідей	%
Відродження високотоварного сільськогосподарського виробництва	6576	47,9	1315	44,1	4054	48,8	1207	49,5
Розвиток підприємництва	2191	15,9	617	20,7	1219	14,7	355	14,6
Розвиток промислового виробництва	1397	10,2	339	11,4	814	9,8	244	10,0
Формування мережі збуту сільськогосподарської продукції	3361	24,5	666	22,3	2106	25,3	589	24,2
Інше	205	1,5	44	1,5	120	1,4	41	1,7
Усього	13730	100,0	2981	100,0	8313	100,0	2436	100,0

Джерело: власні дослідження.

На думку мешканців громади її соціальному розвитку сприятимуть насамперед створення робочих місць, забезпечення справедливої винагороди за селянську працю, ремонт і реконструкція доріг та сільських вулиць. Найменш цінними для респондентів виявилися проблеми реконструкції та будівництва спортивних споруд, завершення газифікації та організації культурного дозвілля (табл. 5).

Таблиця 5. Результати відповідей на запитання «Що, на Вашу думку, сприятиме соціальному розвитку Вашої громади?»

Варіанти відповідей	Усі респонденти		У тому числі за віковими групами, років					
			до 35		35-55		понад 55	
	Кількість відповідей	%	Кількість відповідей	%	Кількість відповідей	%	Кількість відповідей	%
Створення робочих місць	7849	38,0	1723	38,5	4810	37,7	1316	38,1
Забезпечення справедливої винагороди за селянську працю	3462	16,7	653	14,6	2198	17,3	611	17,7
Будівництво житла	1601	7,8	397	8,9	967	7,6	237	6,9
Розширення мережі побутових послуг	1554	7,5	278	6,2	1012	7,9	264	7,7
Ремонт і реконструкція доріг та сільських вулиць	3319	16,1	683	15,3	2061	16,2	575	16,7
Завершення газифікації	1105	5,3	243	5,4	680	5,3	182	5,3
Реконструкція та будівництво спортивних споруд	492	2,4	127	2,8	284	2,2	81	2,4
Організація культурного дозвілля	1242	6,0	359	8,0	714	5,6	169	4,9
Інші	45	0,2	14	0,3	20	0,2	11	0,3
Усього	20669	100,0	4477	100,0	12746	100,0	3446	100,0

Джерело: власні дослідження.

Для формування екологічної безпеки територіальної громади, як вважають опитані, необхідно, насамперед, гарантувати збереження родючості ґрунтів і лісового фонду та вирішити проблему забезпечення якісною питною водою. Найменш важливим напрямом у цьому відношенні визначено розвиток альтернативних джерел енергії (табл. 6).

Таблиця 6. Результати відповідей на запитання «Що, на Вашу думку, сприятиме екологічній безпеці Вашої громади?»

Варіанти відповідей	Усі респонденти		У тому числі за віковими групами, років					
			до 35		35-55		понад 55	
	Кількість відповідей	%	Кількість відповідей	%	Кількість відповідей	%	Кількість відповідей	%
Збереження родючості ґрунтів	5475	34,2	1065	30,9	3368	34,5	1042	37,4
Протирадіаційні заходи	1890	11,8	424	12,3	1188	12,2	278	10,0
Збереження і примноження лісового фонду	3121	19,5	714	20,7	1895	19,4	512	18,4
Забезпечення якісної питною водою	2879	18,0	620	18,0	1772	18,1	487	17,4
Розвиток альтернативних джерел енергії	717	4,5	197	5,7	410	4,2	110	3,9
Вирішення проблеми твердих побутових відходів	1761	11,0	402	11,7	1032	10,6	327	11,7
Інші	162	1,0	26	0,7	102	1,0	34	1,2
Усього	16005	100,0	3448	100,0	9767	100,0	2790	100,0

Джерело: власні дослідження.

Для визначення основних чинників впливу на розвиток сільських населених пунктів було проведено SWOT-аналіз. Вибір стратегії подальшого їх розвитку зумовлений поєднанням сильних і слабких сторін, що характеризують соціально-економічне положення територіальних громад. Вдала стратегія розвитку здатна примножити внутрішній потенціал сільських територій і за рахунок використання зовнішніх можливостей зміцнити їх положення на локальних ринках. На основі SWOT-аналізу визначені зовнішні можливості і загрози, а також внутрішні сильні і слабкі сторони. Підґрунтям для проведення цього аналізу слугували результати опитування представників сільських рад, бізнесу, освіти, медицини, культури, спеціалістів у галузі сільського та лісового господарств, а також різних верств населення. Результати проведеного аналізу свідчать про наявність позитивних і негативних факторів впливу на стратегічний розвиток, поєднання дії яких ставить сільські населені пункти перед необхідністю альтернативного вибору пріоритетів розвитку. На основі результатів SWOT-аналізу визначено, що оптимальною для розвитку сільських територій регіону є *стратегія стійкого розвитку, при якій* стратегічною метою розвитку є: в *економічному секторі* – формування диверсифікованої структури економіки, орієнтованої на максимально ефективне використання місцевих ресурсів; в *соціальному секторі* – забезпечення рівного доступу мешканців сільських територіальних громад до якісних соціальних благ; в *екологічному секторі* – створення і підтримка екологічно безпечного середовища життєдіяльності.

Пріоритетами розвитку сільських територій регіону визначено:

1. Відродження високотоварного сільськогосподарського виробництва.
2. Модернізація та розвиток несільськогосподарських видів діяльності на основі використання місцевої ресурсної бази.
3. Забезпечення доступу продукції, виробленої в особистих селянських господарствах, до інфраструктури аграрного ринку шляхом підтримки розвитку кооперації.
4. Створення сприятливих умов для розвитку приватної ініціативи та підприємництва як основного механізму підвищення рівня життя мешканців сільських громад.
5. Підвищення якості життя мешканців сільських громад шляхом розвитку освіти, сфери медичних, культурних та оздоровчих послуг, побутових умов і сільської інфраструктури.
6. Забезпечення доступу всіх категорій населення територіальних громад до всебічної інформації шляхом розвитку сучасних систем комунікації.
7. Підвищення рівня екологічної безпеки життєдіяльності мешканців сільських територіальних громад.
8. Формування ефективної системи управління розвитком сільських територій на основі посилення впливу територіальних громад на процес прийняття рішень на місцевому рівні.

Довгостроковими цілями розвитку *економічного сектора* територіальних громад визначено відродження високотоварного сільськогосподарського виробництва, розвиток та модернізація несільськогосподарських видів діяльності, розвиток аграрного ринку, формування ефективної системи управління економічним розвитком сільських територій. Довгостроковими цілями розвитку *соціального сектора* сільських територій є розвиток житлового будівництва, реконструкція та модернізація матеріально-технічної бази шкіл та дошкільних закладів, забезпечення якісного медичного обслуговування сільського населення, реконструкція та модернізація будинків культури і сільських клубів, будівництво сучасних спортивних споруд, налагодження якісного енергозабезпечення, комунального та побутового обслуговування населення. Довгостроковими цілями розвитку *екологічного сектора* сільських територій є збереження та підвищення родючості ґрунтів, забезпечення постачання населенню якісної питної води, налагодження ефективної системи утилізації твердих побутових відходів та інших забруднюючих речовин.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На основі визначеної стратегічної мети, пріоритетів та довгострокових цілей розвитку сільських територій регіону та з урахуванням місцевої специфіки кожної території мають бути розроблені відповідні програми розвитку, виконання заходів яких дозволить підвищити рівень зайнятості та доходи населення сільських громад за рахунок

розвитку приватної ініціативи, підприємництва, ринкової інфраструктури; збільшення виробництва конкурентоспроможної продукції, поліпшення рівня екологічної безпеки у сільській місцевості; покращення доступу до соціально-необхідних послуг та якості життя у сільській місцевості, підвищення рівня спроможності жителів сільських громад у вирішенні соціально-економічних проблем села, закладення основ щодо залучення молоді та молодих спеціалістів до сільської місцевості за рахунок покращення якості життя, створення робочих місць, підвищення соціальних гарантій.

Література

1. Барановський М. Ключові проблеми ідентифікації сільських депресивних територій / М. Барановський // Економіка України. – 2008. – №7. – С. 65–73.

2. Коротич О.Б. Державне управління регіональним розвитком України / О.Б. Коротич. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2006. – 219 с.

3. Кудла Н. Багатофункціональний розвиток сільських територій: від базових ідей до активізації місцевого підприємництва / Н. Кудла // Економіка України. – 2008. – № 1. – С. 62–71.

4. Нелеп В.М. Програмування розвитку сільських територій і бюджети сільських рад / В.М. Нелеп, М.І. Фурсенко // Економіка АПК. Міжнародний науково-виробничий журнал. – 2005. – № 4. – С. 107-112.

5. Саблук П.Т. Розвиток сільських територій в контексті забезпечення економічної стабільності держави / П.Т. Саблук // Економіка АПК. Міжнародний науково-виробничий журнал. – 2005. – № 11. – С. 4-12.

6. Сталий розвиток територіальної громади: управлінський аспект : [моногр.] / Ю.О. Куц, В.В. Мамонова, О.К. Чаплигін та ін. ; за заг. ред. Ю.О. Куца – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2008. – 236 с.
